

مرکز پژوهش‌های آنگان ایران

اقتصاد به زبان ساده

(شماره ۴۳)

دانش

تیمیه شده دوره

مرکز پژوهش‌های آنگان ایران

۲۷ بهمن ماه ۱۳۹۸

پیشگفتار

به منظور آشنایی هرچه بیشتر علاقمندان با مفاهیم اقتصادی و به‌کارگیری صحیح این موارد در تحلیل‌های اقتصادی، ایده تهیه و ارائه بروشورهایی با عنوان "اقتصاد به زبان ساده" در مرکز پژوهش‌های اتاق ایران طرح گردید و به اجرا درآمد. نسخه پیش‌رو، چهل و سومین خروجی این ایده می‌باشد. به‌منظور بهبود نسخه‌های بعدی، در انتها یک فرم ارزیابی تهیه و تنظیم گردیده است که خواهشمندیم فرم مذکور را تکمیل و از طریق دبیر کمیسیون خود یا آدرس ایمیل research-center@iccim.ir مرکز پژوهش‌های اتاق ایران را از نظرات ارزشمند خود آگاه سازید.

رانت چیست؟

«رانت» از جمله پرکاربردترین واژگان در ادبیات اقتصادی کشور محسوب می‌شود. واژه‌ای پدیده‌مانند که با در بر گرفتن مفاهیم مختلف، اصطلاحاتی مانند «اقتصاد رانتی» و حتی معادل‌هایی مانند «اقتصاد دولتی» را برابر خود می‌بیند. این واژه همچنین صورتهای پرکاربرد دیگری مانند «رانت‌جویی»، «رانت‌خواری» و «ویژه‌خواری» نیز داشته و به نوعی می‌توان این واژه و ترکیبات آن را در مباحث روزانه اقتصاد ایران، مورد بازشناسی قرار داد.

علی‌رغم موارد متعدد استفاده از رانت در ادبیات روزمره، تعریف این واژه به آسانی ممکن نیست. در اصطلاح اقتصادی، رانت نوعی درآمد مازاد است که با عدول یا فقدان شرایط بازار رقابتی برای عوامل ایجاد می‌شود. هر جا محدودیتی برای رقابت ایجاد شود، مثلاً انحصار ناشی از نوآوری یا برندسازی یا انحصار مصنوعی ناشی از منع ورود، نوعی درآمد مازاد برای افراد ذینفع ایجاد می‌کند که در ادبیات اقتصادی به آن رانت می‌گویند. به تعبیر فنی‌تر، «رانت» آن «درآمد اضافی» پرداخته شده به مالک منابع یا صاحب تخصص است که حاصل فعالیت در یک بازار رقابتی و تماماً برآمده از تلاش یا تخصص فرد نباشد.

بنابراین می‌توان گفت رانت نوعی امتیاز است. امتیازی که محصول شرایط غیررقابتی است.

¹. Rent

انواع رانت

رانت‌ها به عنوان امتیازها، در هر دو بازار آزاد و بازار محدود شده (توسط دولت) می‌تواند ایجاد شود. بنابراین از نظر اقتصادی، رانت‌ها تنوع بسیار گسترده‌ای دارند. با توجه به این تنوع گسترده، برای درک بهتر ابعاد رانت‌ها، آنها را می‌توان به دو دسته بازاری و غیربازاری تقسیم کرد.

۱. رانت‌های بازاری

رانت‌ها می‌توانند در بازارهای آزاد هم حضور داشته باشند، بر این اساس رانت بازاری می‌تواند حاصل عواملی مانند کمیابی، وجود صرفه مقیاس، برخورداری از فناوری انحصاری و ... باشد. اگر رانت را معادل درآمدهای مازادی که در نتیجه خروج از شرایط رقابت کامل ایجاد می‌شود تعریف کنیم، در اینجا همه عواملی که موجب شرایط شبه رقابتی، انحصار ناقص و حتی انحصار کامل می‌شوند مولد رانت هستند. وجه تمایز رانت‌های بازاری از رانت‌های غیربازاری مولد شرایط انحصاری، در این است که در اینجا ورود و خروج به بازار از سوی عوامل خارج از بازار (مانند مقررات گذاری دولت) محدود نشده است. در اینجا، عواملی مانند فناوری، مقیاس تولید، کمیابی و ... موجب خروج از شرایط رقابتی شده و نوعی درآمد مازاد برای برخی از عوامل بازار به همراه داشته باشد در ادامه به اهم این نوع رانت‌ها اشاره می‌گردد:

– **مازاد اقتصادی کلاسیک (رانت ریکاردویی):** در اینجا منظور از مازاد اقتصادی کلاسیک، همه درآمدهای مازادی است که در نتیجه کمیابی و در واقع بسته به نحوه توزیع حقوق مالکیت، برای عوامل اقتصادی ایجاد می‌شود. این مازاد را می‌توان نوعی رانت ریکاردویی دانست. دیوید ریکاردو، اقتصاددان کلاسیک، اولین بار مفهوم رانت را برای اشاره به درآمد مازادی که صاحبان زمین‌های حاصلخیز در نتیجه رشد جمعیت، افزایش تقاضا و به زیرکشت رفتن زمین‌های کمتر حاصلخیز کسب می‌کنند بکار برد. در تحلیل وی، زمین‌های کمتر حاصلخیز زمانی به زیرکشت می‌روند که به دلیل رشد تقاضا، قیمت محصولات آنقدر بالا رود که کشت این زمین‌ها برای صاحبان آن

سودآور باشد، این مسئله موجب می‌شود تا صاحبان زمین‌های حاصل‌خیزتر، بدون آنکه زحمتی کشیده باشند، از درآمد مازادی که حاصل بالا رفتن قیمت محصول است بهره‌مند شوند. در اینجا، رانت بدون مداخله دولت و براساس تفاوت هزینه تولیدکنندگان عاید آنها می‌شود. کمیابی زمین‌های بسیار حاصلخیز، رقابتی بودن تولید را تحت تاثیر قرار می‌دهد.^۱

- **رانت انحصار (طبیعی)**:^۲ این رانت می‌تواند حاصل تقسیم‌ناپذیری‌های تولید باشد. بطور مثال در بازارهایی که تولید با صرفه مقیاس همراه است، کاهش هزینه‌ها در نتیجه دستیابی به مقیاس بهینه می‌تواند موجب مزیت قیمتی برای شرکت شده و موجب خروج رقبا از بازار و ایجاد شرایط انحصاری و سود مازاد برای این بنگاه شود. بدلیل وجود صرفه‌های مقیاس، برخی شرکت‌ها به موقعیت انحصاری دست‌یافته و درآمد مازاد به دست می‌آورند. در کنار این‌ها شاید کارتل‌ها و نهادهای صنفی را که برخوردار از موقعیت انحصاری هستند را هم بتوان در این قالب گنجانند. در اینجا ورود به بازار ممنوع نبوده یا با مقررات دولت کنترل نمی‌شود بلکه عوامل درون بازار، شرایط انحصاری را ایجاد کرده‌اند.

- **رانت شومپیتری**:^۳ شومپیتر، اقتصاددان اتریشی، مشاهده کرد که فرایند رقابت می‌تواند از طریق پیشرفت فن‌آوری به حذف و بیرون رفتن برخی از رقبا و ایجاد شرایط شبه انحصاری شود که همراه با سودهای اضافی برای برندگان است. درحالی که این رانت‌ها از نظر اقتصادی می‌تواند مانع کارایی

^۱ . این تحلیل ریکاردو را می‌توان به وضوح درباره زمین‌های مرغوب‌تر شهرهای کلان به کار گرفت، با گسترش شهرها، زمین‌های نزدیک به مرکز شهر یا مراکز تجاری، صرفنظر از تلاش مالکانش، مدام ارزشمندتر شده و ثروت یا درآمد (حق اجاره) مازادی را عاید صاحبان خود می‌سازد. به تعبیر دیگر، زمین مرغوب شهری امری کمیاب است و حتی اگر صرفاً بازار آزاد به عرضه آن بپردازد، رانت برای صاحبان زمین مرغوب‌تر به وجود خواهد آمد.

2 . Monopoly rents

3 . Schumpeterian Rents

تلقی شود اما از نظر شومپیتر، آنها پاداش خلاقیت و نوآوری بوده و رانتی است که مشوق فعالان اقتصادی برای نوآوری خواهد بود. در کنار نوآوری، شرایط انحصاری ناشی از مدیریت یا استراتژی خوب نیز نوعی رانت شومپیتری محسوب می‌شود.

- **رانت مدیریت و نظارت**^۱: عملکرد شرکت در بازارها نیازمند داشتن استراتژی مناسب در مواجهه با رقبا و نفوذ در بازارها و همچنین کنترل و پایش بهره‌وری عوامل و نیز بکارگیری بهترین روش تولید است، مسائلی که در حیطه مدیریت و براساس نظارت بر عملکرد داخل بنگاه و داشتن استراتژی مناسب در خارج بنگاه‌ها است. با توجه به تفاوت کیفیت مدیریت، شرکت‌ها می‌توانند برای خود موقعیت شبه رقابتی یا حتی انحصاری ایجاد کرده و به درآمد مازاد دست پیدا کنند، همه این «درآمد مازاد» را می‌توان نوعی رانت مدیریت و نظارت دانست.

۲. رانت‌های غیربازاری

تصمیمات یا خط‌مشی‌هایی که توسط دولت اتخاذ می‌گردد، مقرراتی که گذاشته می‌شود یا بودجه‌هایی که به برخی طرح‌ها یا حمایت از برخی فعالیت‌ها اختصاص می‌یابد همراه با توزیع رانت‌هایی برای فعالان اقتصادی است، از آنجا که کل فرایند تصمیم‌گیری برای اتخاذ این تصمیمات یا اختصاص منابع، به صورتی غیررقابتی و از درون سازوکارهای تصمیم‌گیری دولت ایجاد می‌شود، همه این فرایند به صورت توزیع رانت برای ذینفعان جلوه می‌کند. این رانت‌ها تنوع بسیار زیادی دارند که در ادامه معرفی شده‌اند:

- **رانت منبع طبیعی**^۲: برخلاف تحلیل اولیه از رانت‌های غیربازاری، این رانت می‌تواند بسیار کارآمد باشد. در واقع در مورد منابع مشاع (مانند جنگل‌ها، ماهیگیری در دریاچه‌ها و ...)، رقابت میان فعالان

^۱ . Management and Monitoring Rents

^۲ Natural resource rents

اقتصادی برای برداشت از منابع می‌تواند بر قابلیت تجدیدپذیری این منابع تاثیر گذاشته و به اتمام آنها منجر شود. در اینجا دولت با محدود کردن برداشت و گذاشتن سقف برداشت، از طریق کاهش عرضه و افزایش قیمت، برای کسانی که توان دستیابی به این حق برداشت و سهم شدن در منبع را پیدا می‌کنند، نوعی درآمد مازاد (نسبت به شرایطی که رقابت آزاد بود) ایجاد می‌کند، اما نتیجه نهایی این کار تداوم حیات منبع بوده و از این نظر، ایجاد این رانت، اقدامی کاراست.

– **رانت تحقیق و توسعه / زیرساخت:** سرمایه‌گذاری‌هایی که بر روی تحقیقات بنیادین صورت گرفته یا سرمایه‌گذاری‌های عمرانی دولت بر روی زیرساخت‌ها (حمل و نقل، آب، برق، گاز) بر هزینه‌های تولید فعالان اقتصادی تاثیر داشته و رانت‌هایی را برای تولیدکنندگان داخلی به ویژه در مقابل رقبای بین‌المللی ایجاد می‌کند. از نظر تحلیلی این اقدام دولت به ایجاد و گسترش بازار برای فعالان اقتصادی منجر شده و به صورت غیرمستقیم بر افزایش درآمد آنها تاثیر دارد، وجه رانتی این فعالیت‌ها، انتخاب‌های نهفته در انجام پروژه‌هاست. فعالان حوزه‌هایی که دولت‌ها بر روی زیرساخت‌ها یا تحقیق و توسعه در آن حوزه‌ها سرمایه‌گذاری می‌کنند، نوعی درآمد مازاد نسبت به فعالان سایر حوزه‌ها بدست می‌آورند.

– **رانت پرداخت‌های انتقالی^۱ (انباشت):** تصمیمات و خط‌مشی‌های دولتی به انواع گوناگون می‌تواند به انتقال منابع عمومی به بخش خصوصی منجر شده و با توجه به شرایط غیررقابتی واگذاری، نوعی رانت برای این فعالیت‌ها ایجاد کند که در حالت کلی به انباشت سرمایه این فعالان منجر خواهد شد. اشکال گوناگون این رانت انباشت را می‌توان به صورت اعطای مجوز فعالیت به برخی فعالان،

¹Rents based on transfers

واگذاری زمین ارزان برای تاسیس واحدهای صنعتی، واگذاری کارخانجات دولتی به بخش خصوصی (خصوصی‌سازی) و ... مشاهده کرد.

– **رانت فراگیری**^۱: این نوع رانت را رانت مشروط^۲ یا پاداش‌های عملکرد محور^۳ نیز تعریف کرده‌اند. فعالیت صنعتی برخلاف فعالیت معدنی یا کشاورزی، بیشتر از آنکه به مواد اولیه وابسته باشد، تابع یادگیری و فن‌آوری است. فن‌آوری و یادگیری نیز از یکسو نیاز به اقتباس^۴ و از طرف دیگر نیاز به انطباق^۵ دارد. تولید صنعتی نیازمند یادگیری (دانش (تکنولوژی) تولید، مهارت کار با تجهیزات، شیوه نفوذ در بازار و ...) می‌باشد که امری زمان‌بر است. در چنین شرایطی دولت برای یادگیری و دستیابی به بلوغ فناورانه، با ایجاد مقررات موقتی که رقابت را محدود کند، به شرکت‌ها فرصت می‌دهد در پناه حمایت (دیوار تعرفه)، درآمدهای بیشتری کسب کرده و فرصت درونی کردن فناوری و تهیه سرمایه لازم برای سرمایه‌گذاری بر روی ارتقاء فناوری و افزایش قدرت رقابت در بازار را می‌دهد. تعرفه‌گذاری بر واردات محصولات مشابه خارجی^۶ یا اعطای یارانه سود (پرداخت تسهیلات با نرخ ترجیحی) یا هدایت اعتبارات به سمت فعالیت‌های خاص (تسهیل دسترسی برخی فعالیت‌ها به اعتبارات بانکی) از جمله مهم‌ترین صورت‌های این نوع رانت است. باتوجه به ماهیت یادگیری که امری زمان‌بر و البته دارای آغاز و پایان است، موفقیت این رانت در گرو پرداخت مقطعی (در یک محدوده زمانی) و مشروط به تحقق اهداف است.

1. Rents for learning

2. Conditional Rent

3. Performance- Indexed Rewards

4. Adopting

5. Adapting

۶. این موضوع به «قانون مشابه‌ها» هم معروف است.

جدول (۱): انواع رانت ها در اقتصاد

نوع رانت	مثال
رانت بازاری	مازاد اقتصادی کلاسیک مازاد حاصل از کمیابی (انحصارات ناشی از حقوق مالکیت) انحصار (طبیعی) هزینه متوسط کمتر بنگاه دارای صرفه مقیاس در صنعت شومپیتری انحصار حاصل از تولید محصول دارای فناوری برتر، مدیریت و نظارت درآمد مازاد حاصل از عوامل مدیریتی
رانت غیربازاری	پرداخت‌های انتقالی (انباشت) واگذاری زمین ارزان قیمت به سرمایه‌گذاران واحدهای صنعتی سرمایه‌گذاری دولت در پروژه‌های زیرساختی، ساخت شهرک‌های صنعتی و ارائه خدمات زیرساختی در شهرک‌ها با تخفیف، ارائه کمک به موسسات سرمایه‌گذاری کننده بر روی تحقیقات بنیادین فرآگیری تعرفه گذاری بر واردات خودرو، اعطای تسهیلات ترجیحی و ...

منبع: برگرفته از کار (خان، ۱۳۸۶، ص. ۱۱۲)

رانت؛ خوب یا بد؟

از منظر تحلیل اقتصادی، اگر بازارها کارآمد باشند، درآمدهای مازاد نباید وجود داشته باشند. البته این تصویر از کارآمدی بازارها تصویری ایستا است. در قالب تصویر پویا، اگر این درآمدهای مازاد، پاداش نوآوری، ابداع یا بهبود مدیریت باشد، در طول زمان به بقیه رقبا انگیزه می‌دهد که برای تصاحب این درآمدهای مازاد، بیشترین خلاقیت را بکار برده تا به رانت به عنوان پاداش خلاقیت دست یابند. همچنین رانت می‌تواند از بروز «فاجعه منابع مشاع»^۱ در بهره‌برداری از منابع مشترک جلوگیری کند. بنابراین رانت به ویژه رانت‌های بازاری لزوماً بد نیستند. اما در مورد رانت‌های غیربازاری، یعنی

^۱ . The Drama of the Commons

رانت‌هایی که توسط دولت توزیع می‌شود چه می‌توان گفت؟ از نظر منتقدان، توزیع رانت از سوی دولت با مخاطرات فراوانی روبروست.

مخاطرات توزیع رانت

مهم‌ترین مبنای توزیع رانت در اقتصاد، تصمیم‌گیری‌ها و خط‌مشی‌گذاری‌های دولتی است. این خط‌مشی‌ها به ویژه در جاهایی که از سیاست‌های تهیه زیرساخت یا سرمایه‌گذاری بر تحقیقات بنیادین فراتر رفته و بر سیاست‌های حمایت‌گرانه متمرکز می‌شود، می‌تواند توزیع گسترده رانت‌ها را به دنبال داشته باشد. به تعبیر دیگر، بهره‌گیری فعالانه از توزیع رانت، مخاطرات خود را دارد که در ادامه به مهم‌ترین موارد پرداخته خواهد شد.

الف) اختلال در مکانیسم قیمت‌ها (سازوکار بازار): اعطای رانت می‌تواند از طریق ایجاد انحرافات گسترده در مکانیسم‌های بازاری تخصیص منابع، مانع کارکرد درست قیمت‌ها و کاهش رشد شود. در این چارچوب، توزیع رانت (به صورت برنامه‌ریزی شده یا غیربرنامه‌ریزی شده) با برهم زدن تخصیص بازاری منابع و وابسته کردن تخصیص منابع به صلاحدید مقامات، قدرت انعطاف‌پذیری اقتصاد را برابر شوک‌ها را کاهش داده و با ایجاد اعوجاجات قیمتی، معضلات سطح کلان (مانند تورم، بیکاری، کسری تراز پرداخت‌ها و کسر بودجه) و مشکلات سطح خرد (واحد‌های تولیدی با زیر ظرفیت) را ایجاد کرده یا دامن زند. در مجموع مخاطره اصلی توزیع رانت این است که بسیاری معتقدند که به جای تحریک و تشدید رشد اقتصادی و تحول صنعتی می‌تواند مانع آن شده و تشدید مشکلات را به دنبال داشته باشد.

ب) تحریک رانت‌جویی^۱

علاوه بر مخاطرات رانت برای سازوکار قیمت‌ها، گسترده شدن توزیع رانت در اقتصاد می‌تواند ساختار انگیزشی عوامل اقتصادی را تحت تاثیر قرار دهد. اقتصادی که همراه با توزیع رانت باشد، صرفنظر از

^۱ . Rent-Seeking

کاهش کارایی و ایجاد درآمد مازاد برای بخشی از افراد جامعه به هزینه بخشی دیگر، این پیامد مخرب را نیز به دنبال دارد که بعضاً موجب سرمایه‌گذاری فعالان اقتصادی بر راه‌های کسب رانت، بجای راه‌های ارتقاء کیفیت محصولات می‌شود. «رانت‌جویی» به معنی جستجوی کسب فرصت‌های رانت، بجای جستجوی فرصت‌های بازار است. رانت‌جویی می‌تواند به اتلاف منابع انجامیده و هزینه‌های از دست رفته زیادی برای جامعه در بر داشته باشد.

همچنین رانت‌جویی می‌تواند انگیزه‌های سیاست‌مداران را نیز تحت تاثیر قرار داده و سیاست‌مداران در جستجوی تامین منافع رانت‌جویان برای کسب حمایت آنها در انتخابات، منابع اقتصادی را بجای توسعه اقتصادی صرف گروه‌های حامی ساخته و سطح بسیار بالایی از ناکارایی در اقتصاد را به دنبال بیاورند. تبدیل دولت به کانون منازعه رانت‌جویان، اقتصاد را بجای عبور از مسیر بازار و تکیه بر خلاقیت و بهره‌وری، به مسیر رانت‌جویی و انحصار و زدوبند و عدم شفافیت و در نهایت، تداوم توسعه نیافتگی می‌کشاند.

مزایای توزیع رانت

مخاطره رانت‌جویی موجب شده است که گروهی از کارشناسان، احتمال تحقق پیامدهای تحول آفرین توزیع رانت را دور از دسترس ارزیابی کنند، از نظر آنها به‌ویژه در اقتصاد جهانی شده کنونی که با کمتر شدن نقش مرزهای سیاسی، مدیریت دولت‌ها بر اقتصادهای ملی تضعیف شده، توزیع رانت نغمه ناکوکی است که به اتخاذ سیاست‌های متناقض با ضرورت‌های رقابت منتهی می‌گردد. اما علی‌رغم معانی منفی که رانت و توزیع آن در فضای کنونی اقتصاد جهانی، شواهد تاریخی نشان می‌دهد که هیچ توسعه و تحول فناورانه‌ای بدون تکیه بر حمایت‌گری و توزیع رانت (حداقل برای دوره‌های اولیه توسعه صنعتی کشورها) رخ نداده و در واقع هیچ توسعه‌ای بی‌نیاز یا رها از توزیع رانت نبوده است.

اقتصاد رقابتی و ایده‌آل، اقتصادی است که در آن رانتی وجود نداشته باشد، اما واقعیت اقتصادها نشان می‌دهد که اقتصاد بدون رانت ممکن نیست. همچنین رانت‌ها از جمله رانت‌های بازاری لزوماً مخاطره آمیز نیست..

اما در مورد رانت‌های غیربازاری، گروهی از اقتصاددانان برخی آثار پویا و بلندمدت توزیع این نوع رانت را (در صورت بکارگیری درست) مشابه آثار بلندمدت برخی رانت‌های بازاری دانسته و بر همین اساس قائل به کارکرد توسعه‌ای برای رانت شده و از «رانت مولد» یا ارزش افزا^۱ در برابر رانت کاهنده ارزش^۲ (رانت نامولد) نیز صحبت کرده‌اند (همان، ص ۲۵۰). این گروه به شواهد موفقیت کشورهای شرق آسیا اشاره دارند. مطالعات آنها نشان می‌دهد که دولت از طریق حمایت‌ها و رانت‌هایی که به اشکال گوناگون در اختیار تولیدکنندگان قرار می‌داد، این تولیدکنندگان را در جهت تقویت رقابت‌پذیری خود هدایت می‌کرد. به طور مثال، سیاست‌های اعتباری دولت‌های شرق آسیا که طی آن تولیدکنندگان پیشرو، به منابع مالی کم بهره دسترسی داشته و دولت از طریق کنترل عملکرد صادراتی این تولیدکنندگان، نحوه استفاده آنها از این منابع در تولید را زیرنظر داشت، به یکی از مثال‌های مشهور در این زمینه بدل شده است.

تجربه توسعه نشان می‌دهد که «رانت انباشت»، «رانت فراگیری» و «رانت تحقیق و توسعه» نقش مهمی در فرایند توسعه داشته و از منظر پیامدهای بلندمدت می‌توان رانت‌ها را از یکدیگر تفکیک کرد. بحث از «رانت مولد» در مقابل «رانت نامولد» با اشاره به همین شواهد تجربی ممکن شده است. در این تحلیل اگرچه توزیع رانت منجر به دور شدن از شرایط رقابتی در کوتاه‌مدت است، اما می‌تواند پیامدهای مثبتی برای بلندمدت در برداشته باشد. شتاب‌گیری رشد اقتصادی و تحول صنعتی می‌تواند پیامد بلندمدت توزیع رانت بوده و از این منظر، می‌توان از «رانت مولد» صحبت کرد.

1 . Value-enhancing rents

2 . Value-Reducing Rents

سیاست صنعتی و توزیع رانت

سیاست صنعتی به معنای هدایت تخصیصی منابع بین بخش‌های صنعتی یا سازمان صنعتی یک بخش خاص است که به منظور بهبود رشد اقتصادی و ارتقاء تولید اتخاذ می‌گردد. سیاست‌های صنعتی روش‌های متنوعی دارند، در همه این سیاست‌ها، رانت‌هایی برای بخش خصوصی نهفته است.

زمینه چینی چندبعدی به نفع توسعه

سیاست‌های صنعتی تأثیرات پیچیده‌ای بر پویای‌های صنعتی بر جای می‌گذارد. تأثیراتی که برخی محققان از آن با عنوان «زمینه‌چینی چند بعدی به نفع توسعه» یاد کرده‌اند. این زمینه چینی با توزیع رانت‌هایی در قالب حمایت از بخش‌های پیشرو در هم آمیخته است. به طور مثال دولت تلاش می‌کند تا از طریق اعطای مشوق‌هایی مانند کاهش حق بیمه کارفرما، معافیت مالیاتی، جوایز صادراتی برای فعالیت‌هایی که رونق آن‌ها را موجب ارتقاء توان تولیدی کشور می‌داند یا از طریق وضع مجازات‌هایی مانند افزایش مالیات، وضع مالیات یا عوارض، بر فعالیت‌هایی که آن‌ها را موجب رونق فعالیت‌های اقتصادی نمی‌داند، بر وضعیت و سودآوری کسب و کارهای گوناگون در کشور تأثیر گذارد و فعالیت‌های پیشران را تقویت کند.

این سیاست‌ها همچنان که گفته شد با مخاطرات فراوانی روبرو است که در ادامه به آن پرداخته می‌شود، اما آیا راهی بجز حذف کلی رانت‌ها برای جلوگیری از بروز این مخاطرات وجود دارد؟ آیا همه دولت‌ها به یکسان در معرض این مخاطرات هستند؟

مواجهه با مخاطرات توزیع رانت و کاهش رانت‌جویی

کشورهای شرق آسیا اگرچه در برنامه‌های توسعه‌ای خود از اعطای رانت‌ها بهره گرفته‌اند، اما آنها توزیع این رانت‌ها را با چند شرط مهم تلفیق کرده‌اند. این شروط به طور خلاصه عبارتند از:

– **وجود دولت توسعه‌گرا:** به نظر می‌رسد که کیفیت دولت و اراده سیاستمداران ارشد، نقشی مهم در توزیع نحوه رانت‌ها دارد. تنها دولتی که سیاستمداران ارشد آن از اراده کافی برای کنترل نحوه توزیع رانت در جهت بهبود رشد اقتصادی و تحول صنعتی برخوردار باشند، می‌تواند توسعه صنعتی را

به پیش برود. این دولت باید بتواند با حفظ استقلال خود، همکاری پیوسته‌ای با بخش خصوصی داشته و کیفیت سیاست‌های خود را از طریق کسب نظرات و دانش بخش خصوصی درباره این سیاست‌ها افزایش بخشد.

- **تمرکز بخشی سیاست‌گذاری:** کشورهای شرق آسیا از ساختار سازمانی مناسب در جهت اجرای موفقیت آمیز سیاست‌های توزیع رانت برخوردار بوده‌اند. تصمیم‌گیری در مورد حمایت‌های دولتی در این کشورها در چارچوب یک نهاد فرابخشی که وظیفه و توان هماهنگ‌سازی بخش‌های مختلف دولت در جهت سیاست‌ها را داشته، صورت گرفته است. این مسئله به جلوگیری از توزیع نامناسب رانت‌ها یا کاهش انحراف آنها از اهداف اعلام شده کمک کرده است.

- **تولید محوری:** به نظر می‌رسد یک شرط دیگر مولد بودن توزیع رانت‌ها در اقتصاد، جهت‌گیری تولید محور در دولت است. اینکه رانت‌ها باید بگونه‌ای توزیع شود که به ارتقاء فعالیت‌های مولد و بیشترین پاداش به این فعالیت‌ها منجر شود. در میان این فعالیت‌ها نیز رانت‌ها باید به کسب و کارهایی که بیشترین تاثیر را بر اقتصاد دارند (صنایع خوش آتیه) محدود شود.

- **جلوگیری از رانت‌جویی:** توزیع رانت‌ها موجب ایجاد رقابت بین فعالان اقتصادی برای کسب این رانت‌ها شده و ممکن است موجب ریخت و پاش‌ها و ائتلاف گسترده منابع در اقتصاد گردد. بر این اساس، در شرق آسیا از روش‌های گوناگونی برای کاهش شدت رانت‌جویی استفاده شده است، به طور مثال در کره جنوبی با محدود کردن رانت‌های دولت به «چابول‌ها» یعنی واحدهای تولیدی بسیار بزرگ، تلاش شده است تا از اختلال‌زایی رانت‌ها جلوگیری به عمل آید.

در مجموع موارد بالا، شرایطی را که طی آن بهره‌گیری از رانت‌ها در فرایند توسعه صنعتی با مخاطرات کمتر و دستاوردهای بیشتری همراه خواهد بود نشان می‌دهد.

تجربه کشورهای شرق آسیا در توزیع رانت (مولد)

تجربه کره جنوبی در توزیع رانت

کره جنوبی از جمله کشورهایی است که رشد خیره کننده و تحول عظیم قدرت تولیدی را در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم، به ویژه ۱۹۹۰-۱۹۶۰ تجربه کرده است. شواهد تاریخی نشان می‌دهد که این کشور به شکل‌های گوناگون از رانت مولد در فرایند توسعه صنعتی خود بهره برده است. مهم‌ترین رانت‌ها را می‌توان در قالب موارد زیر دسته بندی کرد:

- **سهمیه وارداتی در ازای صادرات:** دولت کره جنوبی، تنها به شرکت‌هایی مجوز واردات (برای ورود تجهیزات و مواد خام) اعطاء می‌کرد که این شرکت‌ها بتوانند بخشی از محصولات تولیدی خود را صادر کنند. همچنین سیاست‌های تعرفه‌ای دولت به گونه‌ای بود که این شرکت‌ها از حمایت سودآور در فروش‌های داخلی، در کنار لزوم برخورداری از اهداف صادراتی (که می‌توانست کمتر سودآور یا حتی زیان آور باشد) برخوردار بودند. درواقع رانت برخورداری شبه انحصاری (با محدودیت ورود رقبای خارجی) در بازار داخلی، درحالی به این شرکت‌ها داده می‌شد که این شرکت‌ها بتوانند عملکرد صادراتی مناسبی از خود نشان دهند. این حمایت بخصوص با جبران برخی از زیان شرکت‌ها در بازار خارجی، برای اینکه شرکت‌ها به سمت تولید با حداکثر ظرفیت و بهره‌گیری از صرفه‌های مقیاس (و کاهش هزینه‌های تولید) گام بردارند موثر بود.

- **اعطای تسهیلات به شرکت‌های پیشرو:** اعطای وام با نرخ ترجیحی (نرخ بهره پایین‌تر از نرخ بهره وام‌های تجاری)، رانت دیگری بود که دولت این کشور با ملی‌سازی بانک‌ها در ابتدای دوره ژنرال پارک (۱۹۶۰) و کنترل منابع بانکی به این شرکت‌ها اعطا کرد. این وام‌ها بیشتر به شرکت‌هایی که می‌توانستند عملکرد صادراتی مناسبی از خود نشان دهند، اعطا می‌شد. این مسئله که با نرخ

بهره‌های پایین همراه بود برخی محققان را بر آن داشته است که ادعا کنند دولت کره جنوبی با کنترل چگونگی تخصیص وام‌های بانکی، به طور ضمنی از سپرده‌گذاران مالیات گرفت و پول دریافت شده را برای سرمایه‌گذاری به طرف بخش‌های مورد لطف و توجه خود به جریان انداخت.

سرمایه‌گذاری مستقیم صنعتی: در دهه ۱۹۷۰ که دولت کره جنوبی در صدد توسعه صنایع سنگین و واسطه‌ای (برای تنوع بخشی به اقتصاد این کشور) برآمد، به دلیل سرمایه‌بری بسیار بالای این صنایع و عدم رغبت بخش خصوصی به حضور در این حوزه، برخی صنایع سنگین با سرمایه‌گذاری مستقیم خود دولت انجام شد و به نوعی دولت با تشکیل این صنایع، برای سایر شرکت‌ها که از فرآورده‌های این صنایع برای تولید محصولات نهایی خود استفاده می‌کردند نوعی «صرفه شبکه» ایجاد کرد. به این معنی که هزینه‌های نهایی تهیه مواد خام و واسطه‌ای را برای آن‌ها کاهش داد. این منابع را از این نظر می‌توان رانتهی دانست که منابع ملی کشور، در قالب کاهش هزینه‌های تولید این دسته از تولیدکنندگان، بیشتر نصیب آنها شده و آنها به صورتی غیررقابتی به این منافع دسترسی پیدا کردند.

کنترل قیمت غذا: دولت کره جنوبی از طریق کنترل قیمت محصولات کشاورزی، به نوعی دستمزدها در بخش شهری را کنترل کرده و موجب شد تا فعالیت تولیدی در این کشور سودآور باشد. این مسئله نیز نوع دیگری از رانت برای بخش مولد محسوب می‌گردد. البته دولت به دلیل موفقیت قبلی در اصلاحات ارضی و برخورداری زارعان از قطعه‌های نسبتاً برابر و قابل قبول زمین که کفاف مخارج آنها در شرایط پایین بودن قیمت محصولات کشاورزی را می‌داد، به این مهم دست پیدا کرد.

سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها: دولت کره جنوبی سرمایه‌گذاری بسیار عظیمی بر زیرساخت‌های کشور انجام داد و حتی در انتهای دهه ۱۹۷۰ و درحالی که تولید به دلیل تحولات جهانی (قیمت نفت) با رکود مواجه شده بود، از طریق اخذ وام‌های خارجی، گسترش زیرساخت‌ها را دنبال کرد. این

زیرساخت‌ها به گونه‌ای توسعه داده شدند که بیشترین تاثیر مثبت را بر بخش مولد این اقتصاد داشته باشند.

تجربه چین در توزیع رانت

اقتصاد چین در چند دهه گذشته بالاترین نرخ رشد متوسط را در جهان داشته و عملکرد خیره‌کننده‌ای را در گذار از کشوری فقیر به کشوری در حال توسعه و تبدیل شدن به یکی از ابرقدرت‌های اقتصادی آینده جهان تجربه کرده است.

اقتصاد چین نیز در طول این فرایند رشد سریع خود، از انواعی از رانت‌ها برای تحول اقتصادی بهره گرفته است. این رانت‌ها را می‌توان به صورت زیر دسته بندی کرد:

- **اعطای اعتبار به شرکت‌های پیشران تحول تولید:** تامین مالی فعالیت‌های تولیدی، یکی از گلوگاه‌های توسعه صنعتی در کشورهای در حال توسعه است اما معمولاً هزینه وام (یا نرخ بهره‌ای) که برای این تامین مالی صورت می‌گیرد، مانع ترغیب فعالان این بخش برای تامین مالی پروژه‌های نوین خود است. بر همین اساس سیاست اعتباری و هدایت اعتبارات به سمت بخش‌های مولد یکی از ستون‌های اصلی موفقیت اقتصادهای شرق آسیا از جمله چین محسوب می‌گردد.

دولت چین نیز مانند کره جنوبی با کنترل منابع بانکی و تخصیص متمرکز اعتبارات و طراحی سازوکارهایی برای جلوگیری از سودجویی بانک‌ها، خلق اعتبارات بانکی را در جهت طرح‌های توسعه‌ای سوق داد. در واقع رانت‌هایی که در قالب وام‌های ارزان در اختیار شرکت‌های تولیدی قرار می‌گرفت نوعی رانت انباشت بود، رانتی که اگرچه انحراف از مکانیسم‌های قیمتی محسوب می‌شد، اما نقشی مهم در تشویق توسعه و تحول صنعتی این اقتصادها داشته است.

- **مشوق‌های صادراتی:** دولت چین برای غلبه بر مشکل بازار داخلی محدود و مقابله با تولید زیر ظرفیت بنگاه‌های خود اقدام به ارائه مشوق‌هایی برای صادرات کرده است و با اعطای معافیت‌های مالیاتی، معافیت از تعرفه‌های وارداتی (برای واردات مواد خام و واسطه) محصولات صادراتی و سایر

مشوق‌ها در مناطق آزاد و ویژه اقتصادی، رانتهایی را به فعالان این حوزه‌ها اعطا کرده است که در جهش تولید اقتصاد چین نقش داشته است.

- **کنترل قیمت محصولات کشاورزی:** یکی از سیاست‌های مهم چین برای حفظ رقابت‌پذیری شرکت‌های تولیدی، کنترل غیرمستقیم دستمزدها (از طریق کنترل هزینه خوراک) بوده است. این کشور از دوره تغییر استراتژی توسعه (انتهای دهه ۱۹۷۰) همچنان الزام کشاورزان به فروش مقدار معین محصول با قیمت معین به دولت را حفظ کرده، اما به کشاورزان اجازه داده است تا با کشت محصول بیشتر از سهمیه، آن را در بازارهای آزاد بفروشند. در واقع دولت با ایجاد بازار دوگانه (و حفظ اختلال قیمتی)، رانت حاصل از محصولات کشاورزی ارزان را بخش صنعت منتقل کرده است تا در قالب تولید صنعتی مورد استفاده قرار گیرد. چین همچنین با حفظ این دستورکار دوگانه برای سال‌های متمادی، مانع از تحمیل فشار حاصل از صنعتی شدن به کشاورزان شد.

- **سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها:** اقتصاد چین در چند دهه گذشته شامل رشد خیره‌کننده ایجاد زیرساخت‌ها بوده است. مقایسه میزان مصرف سیمان چین در یک دهه اخیر با میزان مصرف سیمان در آمریکا، عمل ساخت و سازهای عمرانی در چین را به ما نشان می‌دهد. برپایه یک مقایسه، در حالی که کل مصرف سیمان آمریکا در سال‌های ۱۹۰۱-۲۰۰۰ حدود ۴٫۵ میلیارد تن بود، اما مصرف چین در سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۱۳ معادل ۶٫۵ میلیارد تن بوده که عمق و گسترده رونق چین و رونق کسب و کارهای تولید و صنعتی را نشان می‌دهد.

- **سرمایه‌گذاری مستقیم دولتی و سپس خصوصی سازی:** خصوصی سازی ممکن است روشی برای رفع رانت‌ها در اقتصاد مورد توجه قرار گیرد، اما خصوصی سازی از طریق فرایند واگذاری، رانت‌های بسیار کلانی را نصیب برخی فعالان اقتصادی کند، در حالی که اعطای این رانت‌ها همراه با شروطی برای کسب اهداف رشد و ارتقاء تحول صنعتی نباشد. دولت چین در مرحله انقلاب سوسیالیستی خود (۱۹۷۸-۱۹۴۹)، سرمایه‌گذاری‌های گسترده‌ای را بر روی بخش صنعتی انجام داده بود که در نتیجه آن رشد بخش صنعتی تماماً با فعالیت شرکت‌های دولتی همراه بود.

در دوره درهای باز اقتصاد چین که با گسترش بخش سرمایه‌داری در این کشور بود، دولت این کشور به خصوصی‌سازی بنگاه‌های دولتی و تلاش برای افزایش بهره‌وری آن‌ها اقدام کرد. در این مرحله نیز دولت این کشور با پیروی از رویکردی گام به گام و با تنظیم میزان رانت اعطا شده به بخش خصوصی با ظرفیت‌های این بخش، اهداف توسعه‌ای را به خوبی دنبال کرد. در مرحله اول خصوصی‌سازی که بیشتر در انتهای دهه ۱۹۸۰ و اوایل دهه ۱۹۹۰ انجام گرفت تلاش دولت چین بر حفظ بنگاه‌های بزرگ و خصوصی‌سازی بنگاه‌های کوچک بود. این سیاست با شعار «بزرگ‌ها را حفظ کن و کوچک‌ها را رها کن» دنبال شد. دلیل اصلی این کار، فقدان توان سرمایه لازم و به ویژه توان مدیریتی کافی برای مدیریت واحدهای بزرگ صنعتی در بخش خصوصی در این دوره عنوان شد. در واقع دولت چین تلاش کرد تا رانت انباشتی که در قالب خصوصی‌سازی نصیب فعالان اقتصادی می‌شود، با ظرفیت‌های آنها متناسب باشد تا مانع بروز رکود و تعطیلی (به دلیل سوء مدیریت) در واحدهای خصوصی شده گردد. در مرحله دوم نیز، پس از گسترش بخش خصوصی و دستیابی به بلوغ نسبی، واگذاری بخش دیگری از شرکت‌ها با محوریت تیم‌سازی و ایجاد گروه‌های بزرگ تجاری (در جهت رقابت‌پذیر شدن در بازار جهانی) مورد توجه اقتصاد چین قرار گرفت. همچنین روند خصوصی‌سازی در استان‌های مختلف چین بسیار متفاوت است و هنوز در بسیاری بخش‌های چین دولت‌های محلی شرکت‌های خود را حفظ کرده‌اند.

جدول (۲): انواع رانتهای توزیع شده در فرایند توسعه کشورهای شرق آسیا

کشور	اقدامات
کره جنوبی	- ملی سازی صنایع راهبردی / ایجاد برخی صنایع (مراحل اولیه توسعه) - تضمین دسترسی صنایع راهبردی به منابع مالی ارزان - حمایت از ایجاد پیوندهای پسین صنایع داخلی - تسهیل دسترسی تولیدکنندگان به بازارهای جهانی
چین (دوره ۱۹۷۸ به این سو)	- تضمین دسترسی صنایع راهبردی به منابع مالی ارزان - تسهیل دسترسی تولیدکنندگان به بازارهای جهانی و اعطای معافیت - کنترل هزینه‌های تولید و انتقال بخشی از مازاد کشاورزی به صورت رانت به بخش صنعت - خصوصی سازی گام به گام واحدهای تولیدی
تایوان	- تشریک مساعی گسترده با بخش خصوصی - شبکه سازی صنایع کوچک - ترغیب بخش خصوصی به حضور در بخش‌های راهبردی
ژاپن	- ترغیب بخش خصوصی به سرمایه گذاری در بخش‌های راهبردی - ترغیب بخش مالی به وام‌دهی به صنایع راهبردی

منبع: برگرفته از کار (خان، ۱۳۸۶؛ بانک جهانی، ۱۳۸۴؛ عطار، ۱۳۹۵؛ مقیسه، ۱۳۹۶)

تجربه توزیع رانت در اقتصاد ایران

اقتصاد ایران، به دلیل برخورداری از منابع نفتی و حجم بزرگ مخارج دولتی (مخارج دولت، شرکت‌های دولتی و شهرداری‌ها)، اقتصادی است که به صورت گسترده با توزیع رانت مواجه است. در واقع سهم بالای نفت در درآمد بخش عمومی موجب شده است تا دولت ایران را «دولت رانتیر» نیز نام نهند. رانتیر بودن دولت، رانتجویی گسترده را نیز به دنبال داشته و بعضاً به شکل‌گیری الگوهای حامی-پیرو^۱ در ساختارهای تصمیم‌گیری و تخصیص منابع و حامی‌پروری نیروهای سیاسی درهنگام سیاست‌گذاری انجامیده است. سازوکارهای توزیع رانت در اقتصاد ایران، صورت‌های بسیار متنوعی

^۱ . Patron-client networks

داشته و رانتجویی بسیار گسترده‌ای را میان فعالان اقتصادی به دنبال داشته است. در ادامه به چند نمونه آن اشاره می‌شود

تجربه توزیع رانت‌های نامولد

به نظر می‌رسد که برخلاف شرق آسیا، توزیع رانت در اقتصاد ایران، با پیامدهای تحریک رشد اقتصادی و نیز تحول صنعتی همراه نبوده است. در ادامه به برخی سیاست‌ها و نحوه توزیع رانت در اقتصاد ایران اشاره می‌شود:

سیاست‌های تجاری نامشخص: در سال‌های گذشته، اقتصاد ایران شاهد دو دسته سیاست‌های تجاری متضاد بوده است. سیاست اول کاهش تعرفه‌ها و موانع گمرکی در قالب کاهش طبقات تعرفه‌ای و نیز گسترش مناطق آزاد، درحالی که سیاست دوم ممنوعیت واردات و صادرات و نیز وضع تعرفه‌های گمرکی (بوئژه در دوره تحریم‌های قبلی و فعلی) بوده است. در هیچ یک از این دو سیاست به نظر نمی‌رسد دولت جهت‌گیری مشخصی به نفع صنایع خاص را مد نظر داشته و تلاش کرده باشد تا با نوعی ایجاد رانت مشروط، رشد و ارتقاء صنعتی این فعالیت‌ها را دنبال کند. سیاست کاهش معافیت‌های تجاری در مناطق آزاد و ویژه موجب شده است تا این مناطق به نوعی گریزگاه برای دورزدن موانع و دیوار تجاری کشور بدل شوند، در حالی که کاهش طبقات تعرفه‌ای هیچ بازه زمانی مشخصی پیش روی فعالیت‌های مشخص برای ارتقاء بهره‌وری باقی نمی‌گذارد.

در مورد سیاست دوم یعنی تعرفه‌گذاری و حمایت از تولیدات داخلی هم، مواردی مانند تعرفه‌گذاری بر واردات خودرو^۱ بدون رعایت شروط آن (بازه زمانی محدود، کاهنده و مشروط به تحقق برخی اهداف) صرفاً با ایجاد شرایط انحصاری و قیمت بالاتر برای خودروهای داخلی، به انتقال بخشی از مازاد رفاه

^۱ . این تعرفه‌ها که با هدف حمایت از تولید داخلی انجام می‌شود، به دلیل آنکه موجب بالا رفتن قیمت این خودروها و افزایش فروش خودروهای داخلی (یا حتی افزایش قیمت آنها بدلیل انتقال تقاضای خودرو به این خودروها) می‌شود، شرایط شبه انحصاری برای خودروسازان داخلی ایجاد می‌کند که همراه با درآمدهای اضافی برای آنهاست.

مصرف‌کننده به تولیدکنندگان داخلی انجمیده و بویژه در قریب به دو دهه اخیر، با تحول توان تولید این صنعت همراه نبوده است.

سیاست‌های اعتباری نامشخص: در حوزه سیاست‌های اعتباری نیز در دو دهه اخیر، دولت سیاست‌های متناقضی را در پیش گرفته که از یکسو به سمت یکسان‌سازی نرخ سود بانکی و از سوی دیگر به سمت پرداخت تسهیلات با نرخ ترجیحی (یارانه سود) از طریق صندوق‌ها و بانک‌های عامل بوده است.

در مورد سیاست اول، تلاش برای حذف نرخ سود ترجیحی (نرخ سود چند نرخ) و اصلاح مکانیسم تنظیم بازار پول در برنامه سوم توسعه، منجر به حذف بانکداری توسعه‌ای و یکسان شدن نرخ سود بانکی شد. این درحالی است که در قالب سیاست دوم، در همان زمان به وزارتخانه‌ها اجازه داده شد تا از منابع داخلی، به طرح‌های اولویت‌دار از نظر خود «یارانه سود» پرداخت کنند. درواقع بر این اساس، رانت اعتباری به نوعی دیگر احیا شد. اما کنترل مرکزی بر نحوه پرداخت این رانت، از سازمان برنامه که سازمانی توسعه‌ای است به وزارتخانه‌ها منتقل شد. وجود انواع و اقسام صندوق‌ها، اتخاذ غیرمتمرکز سیاست‌های حمایتی در وزارتخانه‌های گوناگون و صرف مبالغ متعدد و طرح‌هایی مانند اعطای تسهیلات به بنگاه‌های زودبازده^۱ (که با تسهیلات ترجیحی همراه بود) در جهت حمایت از تولید صنعتی بدون هماهنگی میان دستگاه‌ها، ائتلاف گسترده منابع و نیز توزیع رانت غیرمولد بسیار زیادی را در اقتصاد کشور به دنبال داشته است.

همچنین در طی این مدت، نهادهای اعتباری سابق مانند بانک صنعت و معدن (که در قانون برنامه و بودجه سال ۱۳۵۱ نهاد اصلی تامین مالی صنعتی است) و سایر نهادهایی در جهت تامین مالی صنعتی از دوره پیش از یکسان شدن نرخ سود تشکیل شده بودند، همچنان به حیات خود ادامه داده‌اند، درحالی که جایگاه آنها در تامین مالی صنعتی نامشخص بوده و نظارت برنامه‌ای بر نحوه اعطای اعتبارات از سوی این نهادها تقریباً صورت نمی‌گیرد.

۱. در این طرح که در سال ۱۳۸۵ اجرا شد، قرار بر حمایت دولت از صنایع کوچک بود.

در سال‌های اخیر نیز برداشت از صندوق ذخیره ارزی که بدون برنامه و بعضاً ذیل بودجه یا به فراخور اتفاقات گوناگون در کشور (مانند سیل بهار ۱۳۹۸) صورت می‌گیرد و با نرخ‌های ترجیحی همراه است، اعطای نامشروط و بی برنامه حجم عظیم رانت در اقتصاد ایران را نشان می‌دهد.

عدم کنترل رانت‌جویی: نوسان درآمد نفتی در اقتصاد ایران به معنی گشایش‌های مقطعی در مخارج دولت است. این مسئله به ویژه در دوره‌های رونق که صرفنظر از عملکرد اقتصاد ایران، منابع بسیار زیادی در اختیار تصمیم‌گیران در جهت اختصاص به طرح‌های گوناگون قرار می‌دهد، تشدید رانت‌جویی و تبعات آن را به دنبال داشته است. مهم‌ترین کانال‌های این رانت‌جویی را می‌توان عطش دسترسی به منابع بانکی، کشمکش بر سر تصاحب واحدهای تولیدی دولتی مشمول واگذاری و تلاش برای انحراف تخصیص منابع بودجه به سمت اهداف خصوصی و گروهی دانست.

توزیع رانتهی منابع بانکی: سازوکارهای رشد نقدینگی که در اقتصاد تورمی ایران به معنی ایجاد قدرت خرید برای کسانی است که به منابع و اعتبارات دسترسی پیدا می‌کنند، بیانگر آن است که هر ساله رانت‌های بسیار گسترده‌ای در قالب اعتبار و قدرت خرید (رانت انباشت) در اختیار برخی از فعالان اقتصادی که باتوجه به روابط خود به منابع بانکی دسترسی دارند قرار گرفته و «درآمدهای اضافی» برای آنها را به همراه دارد. این مسئله رانت‌جویی گسترده‌ای را در قالب عطش دسترسی به منابع بانکی به دنبال داشته است.

واگذاری دارایی‌های دولت به اسام خصوصی‌سازی: به نظر می‌رسد آنچه در فرایند خصوصی‌سازی در ایران رخ داده است واگذاری اموال دولت (بجای تغییر اهداف مدیریتی) بوده است که طی آن، ارزش زمین‌ها و ابنیه و تجهیزات فیزیکی واحدهای تولیدی، بیشتر از توان تولیدی این واحدها مورد توجه خریداران قرار گرفته و آنها به دنبال تصاحب این اموال و کسب رانت حاصل از فروش آنها بوده‌اند. حجم رانتهی که با تصاحب این اموال نصیب صاحبان آن خواهد شد، به رانت‌جویی گسترده در این حوزه دامن زده و فرایند واگذاری و سرنوشت واحدهایی مانند نیشکر هفت تپه، هپکو اراک، ماشین‌سازی تبریز و ... تنها نمونه‌هایی از تبعات این رانت‌جویی را نشان می‌دهد.

رانت‌جویی گسترده در بودجه: دست آخر اینکه بودجه دولت (بودجه عمومی و شرکت‌های دولتی) بخش مسلط را در اقتصاد ایران برعهده دارد. گردش مالی بسیار گسترده موجود در این بودجه، همراه

با این پیام برای رانت‌جویان است که دسترسی به منابع عظیم بودجه دولت (که هر ساله با اضافه برداشت از مقدار مصوب هم همراه است) به معنی تصاحب رانت‌های گسترده خواهد بود. بی انضباطی مالی دولتی، فقدان بودجه‌ریزی مبتنی بر عملکرد و نیز فقدان ارتباط برنامه و بودجه، در کنار رویکردهای سنتی بودجه‌ریزی انبساطی (مبنا قرار گرفتن سال گذشته برای اختصاص بودجه سال جاری) و وابستگی سازوکارهای انتخاب طرح‌ها و پروژه‌های دارای اولویت اجرا و سازوکارهای تخصیص منابع به آنها به مسیرهای سیاسی و صلاح‌دید مقامات دولتی رانتجویی گسترده در بودجه را در قالب تلاش برای انحراف تخصیص مصارف بودجه به سمت اهداف خود در پی دارد.

تجربه توزیع رانت‌های مولد

اما اقتصاد ایران در طول ۷ دهه برنامه‌ریزی برای توسعه، شاهد دوره‌هایی از توزیع رانت مولد نیز بوده است. در ادامه به مهم‌ترین انواع توزیع رانت مولد در کشور اشاره شده است.

سیاست‌های اعتباری بانک صنعتی و معدنی در دهه ۱۳۴۰: این بانک به عنوان مهم‌ترین بانک توسعه‌ای پیش از انقلاب نقش بسیار مهمی در توسعه صنایع و تامین مالی طرح‌هایی مانند تاسیس ایران خودرو داشته است.

ایجاد سازمان گسترش و نوسازی صنایع (ایدرو): ایجاد سازمان ایدرو در دهه ۱۳۴۰، در جهت حضور دولت در سرمایه‌گذاری در زمینه صنایع سرمایه‌ای و واسطه‌ای صورت گرفته است و استقرار واحدهایی مانند ماشین‌سازی اراک و تبریز که از محل منابع دولتی صورت گرفته است، نقش رانت حاصل از صرفه‌های شبکه را برای واحدهای تولیدی در پی داشته است.

ایجاد زیرساخت‌ها: برنامه‌های عمرانی که دولت در طول هفت دهه تاریخ توسعه ایران اجرا کرده است نیز از طریق کاهش هزینه‌های حمل و نقل یا دسترسی به تسهیلات زیرساختی مانند آب و برق و گاز، توسعه برخی از صنایع را به دنبال داشته است.

جمع‌بندی

از منظر اقتصادی هرگونه پرداخت بیشتر از شرایط رقابتی به عوامل تولید، نوعی اعطای رانت به آنها محسوب می‌شود. گزارش حاضر نشان می‌دهد که رانت‌ها در اقتصاد بسیار متنوع بوده و هرجایی که شرایط رقابتی بر اقتصاد حاکم نباشد، این رانت‌ها را می‌توان سراغ گرفت.

سازوکارهای دولتی تخصیص منابع نیز به دلیل اینکه نوعی شرایط غیررقابتی بر آن حاکم است همواره همراه با توزیع رانت‌ها است. از آنجایی که رانت‌ها می‌توانند تخصیص منابع را به هم بزنند یکی از راهکارها محو رانت‌ها از طریق کاهش مداخله دولت عنوان شده است، اما کارشناسان دیگری که بر حضور گسترده رانت‌ها در اقتصاد و امکان‌ناپذیری حذف همه آنها تاکید دارند، با اشاره به آثار و تبعات بلندمدت توزیع رانت‌ها (تاثیر بر رشد اقتصادی و ارتقاء توان تولید)، بین انواع رانت‌ها از منظر تاثیرات بلندمدت آن تمایز قائل می‌شوند. از نظر آنها رانت‌هایی که بتواند رشد اقتصادی بلندمدت را تسریع کرده و تحول توان صنعتی را به دنبال بیاورد، رانت‌هایی مولد محسوب می‌شوند که اگرچه منافع مستقیم آن نصیب عده‌ای خاص (در اینجا تولیدکنندگان صنعتی) می‌گردد، اما در قالب بهبود سطح رفاه و جایگاه کشور در تقسیم کار جهانی، منافع آن در بلندمدت نصیب همگان خواهد شد.

بررسی و مقایسه نحوه توزیع رانت‌ها در اقتصاد ایران نسبت به اقتصادهای شرق آسیا نشان می‌دهد که توزیع رانت‌ها در اقتصاد ایران تفاوت‌های جدی با این اقتصادها داشته است. درحالی که توزیع رانت در اقتصادهای شرق آسیا، ابزارهایی مشخص برای تقویت و تسریع توسعه صنعتی بوده و عموماً در جهت تقویت تولیدکنندگان و کمک به دستیابی آنها به بلوغ صنعتی برای رقابت در بازار جهانی مورد استفاده قرار گرفته است، در اقتصاد ایران، توزیع رانت‌ها بیشتر تابع الگوهای حامی پروری و تقویت گروه‌های ذی‌نفع بوده است.

همچنین درحالی که در اقتصادهای شرق آسیا، سازوکارهای تصمیم‌گیری متمرکز و هماهنگ و نظارت نسبتاً دقیقی بر تحقق اهداف توزیع رانت صورت گرفته و از ابزارهای مختلف برای محدود کردن دامنه رانت‌جویی و سرمایه‌گذاری فعالان اقتصادی برای کسب رانت (بجای سرمایه‌گذاری بر افزایش قدرت رقابت‌پذیری در بازارها) استفاده می‌شد، عدم تمرکز، عدم هماهنگی و عدم نظارت مشخص در

سازوکارهای تخصیص رانت در اقتصاد ایران موجب شده است تا حتی در مواردی که دولت با اهداف توسعه‌ای دست به توزیع رانت زده است، در عمل دستاورد قابل قبولی از آن به دست نیاید. به تعبیر دیگر مواردی مانند عدم تمرکز سازوکار توزیع رانت، عدم برنامه‌ای بودن توزیع آن، تغییر رویه در سال‌های مختلف و باقی گذاشتن نهادهای مختلفی که همگی با وظایف توزیع رانت سروکار دارند اما با یکدیگر هماهنگ نیستند و ... بزرگ‌ترین ضعف‌های شکل کنونی توزیع رانت‌ها در اقتصاد ایران محسوب می‌گردد.

در مجموع به نظر می‌رسد که رانت‌ها در هر تصمیم‌گیری دولتی وجود دارند، آنچه اهمیت دارد نه حذف همه موارد رانت از اقتصاد (که نه امری ممکن و نه لزوماً مطلوب است)، بلکه بازآرایی سازوکار توزیع رانت از روندهای آشفته فعلی (و بعضاً در خدمت حامی پروری) به سازوکاری است که رانت در خدمت توسعه صنعتی باشد.

منابع

۱. بانک جهانی. (۱۳۸۴). نقش دولت در جهان در حال تحول (چاپ دوم) ترجمه: گ. مترجمان. موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۲. تشکینی، احمد و همکاران. (۱۳۹۶). کتاب سال ۱۳۹۵ صنعت، معدن و تجارت. موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۳. خان، مشتاق حسین (۱۳۸۶). رانت، رانتجویی و توسعه اقتصادی. ترجمه: محمد خضری. پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۴. خیریناکز، خوزه مانوئل سالازار و همکاران. (۱۳۹۴). ایجاد تحول در اقتصاد، سیاست صنعتی در خدمت رشد، اشتغال و توسعه. ترجمه: گروه مترجمین. موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۵. رجب پور، حسین. (۱۳۹۵). ارزیابی جایگاه استراتژی توسعه صنعتی در برنامه‌های توسعه کشور و چشم انداز آن در برنامه ششم توسعه - مسلسل ۱۴۷۹۰. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۶. رجب پور، حسین. (۱۳۹۷). الگوی راهبردی حمایت از تولید ۱۳. موازین انتخاب راهبرد مطلوب؛ مسلسل ۱۶۱۵۲. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۷. داریوش مبصر و همکاران. (۱۳۹۷). ساختار صنعتی ایران در آینه برنامه‌های توسعه. شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
۸. مقیسه، محسن. (۱۳۹۶). الگوی راهبردی حمایت از تولید ۴. تجربه دولت چین با رویکرد تأمین مالی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۹. نافزیگر، ای واین. (۱۳۹۵). توسعه اقتصادی. ترجمه: تقی آزاد ارمکی. نشر نی.
۱۰. نعمت الهی، سمیه و همکاران. (۱۳۹۶). کتاب سال ۱۳۹۴ صنعت، معدن و تجارت. موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۱۱. هادی زنور، بهروز. (۱۳۸۳). سیاست صنعتی و مولفه‌های از دست رفته. در کتاب: از سیاست اقتصادی تا سیاست صنعتی (ص: ۶۶-۱۰۰) نشر استیری.

فرم ارزیابی بروشور

۱- مفاهیم ارائه‌شده در بروشور اقتصاد به زبان ساده را تا چه میزان مفید ارزیابی می‌کنید؟

□ عالی □ خوب □ متوسط □ ضعیف

۲- آیا با تهیه نسخه‌های بعدی بروشور موافقید؟

□ بلی □ خیر

۳- پیشنهادات شما برای بهبود نسخه‌های بعدی بروشور چیست؟

.....

.....

.....

۴- از نظر شما در نسخه‌های بعدی بروشور، بایستی به معرفی چه متغیرها یا مفاهیم اقتصادی پرداخته شود؟

.....

.....

.....

۵- برگزاری چه دوره‌های آموزشی را برای به‌روزرسانی دانش هیئت نمایندگان محترم پیشنهاد می‌نمایید؟

